

JESENSKI IZPITNI ROK ZA GOSPODARSTVENIKE

MAKS TAJNIKAR¹

Ni malo primerov razprav v javnosti, ki so izzvane z vprašanji, ki spominjajo na navadna izpitna vprašanja iz univerzitetnih klopi. Kljub temu pa razpravljavci ob tem kaj hitro pozabijo, da na ta vprašanja obstajajo tudi "šolski" odgovori, ki pogosto niso niti približno preprosti. Mogoče je takih primerov na področju fizike malo, a že na področju medicine jih je več, v ekonomiki pa so kar splošna praksa. Prav v zadnjih mesecih tako teče razprava o tem, ali bo oživitev gospodarske rasti prinesla tudi višje plače. Prav čudno bi bilo, da bralci tega mojega spisa ne bi imeli o tem vprašanju svojega mnenja. A kakšen bi bil "šolski" odgovor? Bralce pozivam tudi na test. Če boste odgovor v celoti razumeli in znali povedati, kje so njegove kritične točke, se zelo verjetno poznamo. Če ste imeli zgolj voljo izpitni odgovor prebrati, ste dobri za prijateljske razprave o gospodarskih razmerah v Sloveniji. Če pa niste zmogli niti volje, da bi tekst prebrali, preberite vsaj povzetek na koncu, pozabite na makroekonomiko in pojdite delat kaj drugega. Torej, poglejmo, kaj je napisano na izpitni poli.

Izpitno vprašanje: *Ali bo v razmerah obujanja gospodarske rasti v Sloveniji prišlo do povečanja plač zaposlenih?*

Študent/študentka: Tak/taka z oceno 10 na Visoki poslovni šoli Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani (ocena ne upošteva kriterija, da zna študent za 3, profesor za 4 in bog za 5).

Predmet: Temelji makroekonomije, 1. letnik Visoke poslovne šole Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani

Literatura: Maks Tajnikar: Makroekonomika. Skripta Ekonomske fakultete. Ljubljana: Ekonomska fakulteta v Ljubljani, 2015, 142 str.

Navdilo za študenta/študentko: Odgovarjajte na heterodoksen način, uporabite čim več snovi s predavanj, upoštevajte podatke o slovenskem gospodarstvu in na koncu napišite povzetek odgovora.

Odgovor: Plače so cena dela ali – po zgledu K. Marxa – delovne sile, ta pa se oblikuje na trgu dela (ali delovne sile). Ker v keynesianski ekonomiki ni trga delovne sile, je treba razlage dogajanj na tem trgu iskati v klasični ekonomiki. Osnovni pristop je s pomočjo mikroekonomske teorije, v kateri je podrobno opredeljen trg dela. Brezposelnost je danes v Sloveniji neprostoVOLjna, kar pomeni, da nekateri za obstoječo ceno dela ne dobijo dela in da je prevladujoča cena dela višja od ravnotežne, pri kateri obstajata zgolj frikcijska in prostovoljna brezposelnost.

¹ Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Ljubljana, Slovenija, e-pošta: maks.tajnikar@ef.uni-lj.si

Domnevati smemo, da informacije o hitri gospodarski rasti in padanju brezposelnosti vplivajo na ponudbo dela. Če upoštevamo, da se ponudniki dela obnašajo (skladno s teorijo racionalnih pričakovanj in z novo klasično teorijo) racionalno, kar je v razmerah, ki so zelo transparentne in razumljive za ljudi, smiselno pričakovati, so ljudje enake količine dela ob teh informacijah pripravljeni ponujati le za višjo ceno dela. To premika krivuljo ponudbe dela "levo navzgor" oziroma zmanjšuje ponudbo dela na trgu dela. S tem se ravnotežna cena dela povečuje k obstoječi neravnotežni in zmanjšuje pritisk tržne konkurence na strani ponudbe dela na obstoječo neravnotežno in previsoko ceno dela. Zmanjšanje ponudbe dela je izraz zahtev po višjih plačah. V teh razmerah bi zgolj migracija delovne sile lahko prispevala k povečevanju ponudbe dela, a je smiselno pričakovati, da bi bil glede na velikost migracij ta učinek zgolj lokalni in na trgih določene delovne sile.

Ob tem lahko domnevamo (na podlagi iztočnice v vprašanju o višji gospodarski rasti), da narašča povpraševanje po delu. Slednje je določeno z mejnimi faktorskimi prihodki dela v podjetjih in s številom podjetij, ki povprašujejo po delu. Ker je mejni faktorski prihodek dela mejni proizvod, pomnožen s tržno ceno, se povpraševanje po delu povečuje, če rastejo cene, kar bi bilo pričakovati v razmerah obujanja gospodarske rasti, a tega, ali se cene povečujejo, še nismo pojasnili. Koliko je podjetij in kakšni so njihovi mejni proizvodi, pa je posledica razmer na trgu kapitala oziroma obsega kapitala v gospodarstvu.

Trg kapitala lahko analiziramo na klasičen način iz mikroekonomike. Ker tak pristop ne omogoča odkrivanja vseh dejavnikov, ki določajo obseg razpoložljivega kapitala v gospodarstvu, se je bolj smiselno nasloniti na keynesiansko razlago obsega kapitala. Ker obseg kapitala narašča z investicijami, lahko uporabimo teorijo keynesianske investicijske funkcije. S tega vidika so ključne spremembe v mejni učinkovitosti kapitala. Ta izraža pričakovanja investitorjev, na katera pa v tem trenutku pozitivno vplivajo vsi dejavniki teh pričakovanj: (a) rast v zadnjih letih je po krizi privedla do višje izkoriščenosti zmogljivosti in podjetja znova investirajo v nove, ker zmanjkuje starih; (b) pri skoraj ničelni rasti cen nastaja prepričanje, da bodo cene rasle, kar bi povečevalo razliko cen glede na stroške in zagotavljalo večje investicijske donose; (c) pretekla rast bo prek akceleratorja neposredno vplivala na investicije. Ob vsem tem pa so obrestne mere zelo nizke in zaradi denarne politike ECB pri tem vztrajajo. V takih razmerah je za rast investicij (v skladu z idejo o likvidnostni pasti) pomembnejši optimistični čredni nagon investitorjev kot obrestna mera, saj se ta ne spreminja.

Ta razlaga omogoča razumevanje povpraševanja po delu iz klasične mikroekonomske razlage trga dela. Ker je mejni proizvod kot podlaga za povpraševanje po delu izpeljan iz kratkoročne produkcijske funkcije, ta pa temelji na fiksnem faktorju, ki ga v glavnem sestavlja kapital, povečevanje kapitala z investicijami povečuje mejne proizvode in mejne faktorske prihodke, to pa povečuje povpraševanje po delu. Poleg tega investicije povečujejo število podjetij, ki povprašujejo po delu, kar povečuje tudi število individualnih povpraševanj po delu in več njihov horizontalni seštevek, to je povpraševanje po delu na trgu dela, zato se povpraševanje po delu na trgu dela v takih razmerah hitro povečuje.

Povečevanje povpraševanja po delu in zmanjševanje ponudbe dela vplivata na ravnotežno ceno dela in število zaposlene delovne sile. Racionalna pričakovanja ponudnikov dela na eni strani in povečanje povpraševanja po delu na drugi strani povečujejo ravnotežno ceno dela in jo približujejo obstoječi, ki je nad ravnotežno. Kako močan je ta proces nasploh, kaže brezposelnost. Dokler ta obstaja, ravnotežna cena dela ne dosega dejanske in ni mogoče pričakovati, da bo ravnotežna cena dela povečevala sedanje cene dela. A to velja nasploh, saj so trgi delovne sile diverzificirani. Pomanjkanje delovne sile na nekaterih trgih kaže, da lahko začnejo naraščati dejanske cene delovne sile v nekaterih sektorjih in na območjih ali pri nekaterih poklicih, in sicer tako, da se povečuje ravnotežna cena dela. To lahko poveča tudi dejansko, sicer neravnotežno ceno, ki kaže povprečno ceno dela v gospodarstvu pri splošni brezposelnosti. Pomanjkanje delovne sile je znak, da so delavci premalo plačani.

Čeprav pričakovanja višjih plač za enak obseg dela zmanjšuje ravnotežni obseg zaposlenega dela, je učinek na zaposlenost zaradi izrazite rasti povpraševanja po delu pozitiven. Podatki o zmanjševanju brezposelnosti kažejo, da je učinek večanja povpraševanja na trgu dela večji od učinka zmanjševanja ponudbe na trgu dela. Zaposlenih je vse več delavcev in tudi presežni obseg ponudbe dela se zmanjšuje.

Slednje pa vpliva na tako imenovano naravno stopnjo proizvodnje, torej proizvodnjo, ki jo določajo razmere na trgu dela. Ker se investira in s tem povečuje kapital, zakon padajočega donosa variabilnega faktorja (dela) deluje šibkeje, kar povečuje produktivnost dela. Naravna stopnja proizvodnje se zato povečuje, ker je zaposlenega več dela in ker postaja kratkoročna produkcijska funkcija bolj strma. Na trge tako iz proizvođenj prihaja več blaga. Če bi nastala inflacija, bi nastal pozitiven učinek na proizvodnjo tudi zaradi učinka Lucasove ponudbene funkcije, ker vsaj v bližnji preteklosti podjetniki niso pričakovali inflacije.

Če bi bila pričakovanja vedno točna, bi za to proizvodnjo morale obstajati tudi agregatno povpraševanje, in sicer iz dohodkov od prodaje blaga, saj je vsaka prodaja tudi nakup, kot sledi tudi iz Walrasovega zakona in je v skladu z novo klasično razlago. Če pa domnevamo, da racionalna pričakovanja niso splošna, je smiselno sklepe s trga dela vključiti v neoklasični model IS-LM. Ta model omogoča odgovoriti na vprašanje, ali bo na trgih dovolj povpraševanja, da se bo proizvodnja tudi prodala. Gre za velikost učinkovitega povpraševanja, ki ga sestavljajo izvoz, investicije, potrošnja gospodinjstev in potrošnja države.

Zakaj rastejo investicije in ustvarjajo povpraševanje po nakupu večje proizvodnje, smo že pojasnili. Podobno je tudi potrošnja gospodinjstev v glavnem zgolj posledica rasti narodnega dohodka. Ta mora najprej narasti, potem pa za njim lahko naraste tudi potrošnja gospodinjstev, ki pa poveča narodni dohodek (in tako naprej skozi čas), kar imenujemo multiplikativni učinek potrošnje gospodinjstev. Ker je delež potrošnje gospodinjstev v učinkovitem povpraševanju velik, daje ta endogena rast splošni rasti določeno stabilnost.

Potrošnja gospodinjstev je lahko tudi delno avtonomna. Pričakovanja in tudi dostopnost do kreditov so pomembna determinanta avtonomne potrošnje gospodinjstev. Statistike kažejo, da se obe determinanti v Sloveniji hitro izboljšujeta, kar smemo pričakovati tudi po teoriji. Če bi nastajala prerazdelitev dohodkov v korist revnejših, bi lahko domnevali, da se povečuje tudi povprečna mejna nagnjenost k potrošnji, kar povečuje multiplikativni učinek. Čeprav so v potrošni funkciji pričakovanja razložena na keynesianski način, lahko uporabimo tudi teorem ricardianske ekvivalence iz novoklasične teorije: čeprav nam gre danes še slabo, bomo bolj trošili, ker pričakujemo, da bodo jutri ugodnejši časi. Vsi dejavniki potrošnje gospodinjstev danes povečujejo učinkovito povpraševanje.

Če investicije in potrošnja gospodinjstev povečujejo učinkovito povpraševanje, drugi elementi učinkovitega povpraševanja pa se ne spreminjajo, (denarni) narodni dohodek narašča, kar pa vpliva na državno potrošnjo. Večji narodni dohodek namreč prinese večje davčne prihodke. Dokler transferna plačila (na primer za pokojnine) in potrošnja države (na primer za policijo) ne naraščajo hitreje kot davčni prihodki, se deficit državnega proračuna zmanjšuje. Ker pri tem lahko državna potrošnja in transferna plačila rastejo in so element učinkovitega povpraševanja, ki pozitivno vpliva na učinkovito povpraševanje, država ne zmanjšuje učinkovitega povpraševanja, čeprav se državni deficit zmanjšuje, ampak pa ga celo povečuje, a ne enako, kot raste državna potrošnja, ker njen učinek zmanjšuje negativni vpliv večanja državnih prihodkov. Da ta negativni vpliv ne bi nastal, bi se morali davki v opisanih razmerah zmanjševati. Ker se to ne dogaja, so učinki države kvantitativno majhni in neprimerljivo šibkejši kot pozitivni učinki potrošnje gospodinjstev, investicij in zlasti izvoza. To se očitno danes dogaja v Sloveniji. Politika državnega proračuna je za rast manj pomembna.

Zavedati se moramo, da ima zmanjševanje deficita države posledice. Gre za izvoz in uvoz. Izvoz bi bil v drugih razmerah odvisen od menjalnega razmerja, a ker veliko trgujemo znotraj evroobmočja, je vpliv menjalnih razmerij šibak in ni v rokah politike deviznega tečaja, zato je bistven tako imenovani avtonomni izvoz, ki je zelo strogo določen s konjunkturo na trgih naših glavnih kupcev. Izvoz ni v rokah naše gospodarske politike, je pa najmočnejši element učinkovitega povpraševanja. Konjunktura pri naših najpomembnejših trgovinskih partnerjih tako ustvarja zelo visoko rast našega izvoza. Drugače pa je z uvozom, ki je odvisen od gibanj narodnega dohodka in z njegovo rastjo narašča. Če je rast narodnega dohodka prevelika, začne uvoz presežati izvoz in v enačbi plačilne bilance mora razliko izenačiti kapitalski račun, to pa je zadolževanje podjetij, gospodinjstev in državnega proračuna v tujini. Ta učinek se še okrepi z izravnavanjem deficita državnega proračuna, saj po hipotezi o deficitih – dvojčkih izravnavanje državnega proračuna vodi v smeri nastanka deficita v trgovinski bilanci. Če ta nastane, je rast v gospodarstvu previsoka, da bi bila ravnotežna. Podjetja, gospodinjstva in država se morajo zadolževati v tujini, zunanji dolg pa je omejitev za rast.

Učinkovito povpraševanje je odvisno tudi od ponudbe denarja in povpraševanja po njem. Uporabimo lahko analizo z modelom IS-LM. Če domnevamo, da po gospodarski krizi ECB še vedno vodi politiko povečevanja količine denarja v obtoku, potem se ne premika

na desno k večjim narodnim dohodkom le krivulja IS, ki izraža elemente efektivnega povpraševanja, pač pa tudi krivulja LM, ki kaže razmere na trgu denarja. Če je v gospodarstvu več denarja, je krivulja LM ob istih obrestnih merah povezana z večjimi narodnimi dohodki. Tak premik še krepi dejstvo, da ljudje ob večji gospodarski rasti držijo manj denarnih rezerv. To bi moralo voditi k višji obrestni meri in k večjemu ravnotežnemu denarnemu narodnemu dohodku. Ker pa so obrestnem mere blizu ničelnih vrednosti, zelo verjetno nastaja likvidnostna past: krivulja LM je zelo elastična. Takrat se narodni dohodek veča le z večanjem efektivnega povpraševanja, denarna politika pa je neučinkovita in tudi obrestna mera se ne povečuje.

Če se z večanjem efektivnega povpraševanja veča narodni dohodek, lahko začno rasti cene oziroma nastane inflacija, če temu ne sledi naravna stopnja proizvodnje s trga dela, kot sledi iz novokeynesianske (torej ne neoklasične) razlage modela IS-LM (še zlasti v primeru, če tega procesa ne zavira denarna politika).

Če domnevamo, da je oživitev gospodarske rasti nastala z rastjo izvoza, lahko sklepamo, da je v Sloveniji povečan izvoz (ki je v celoti nastal zaradi konjunktura na tujih trgih, prvič pa v sedanjem ciklu že leta 2013) povečal dohodke in zlasti po letu 2014 akceleratorijsko vplival na investicije, ki so tudi začele povečevati dohodke. Ti so od leta 2015 multiplikativno vplivali na potrošnjo gospodinjstev, kar je tudi povečevalo dohodke, slednje pa je pozitivno vplivalo na prejeme državnega proračuna, tako da so tudi odhodki državnega proračuna lahko nekaj narasli in prispevali k rasti narodnega dohodka. Slednjega sicer vse več namenjamo za uvoz, a še vedno raste efektivno povpraševanje na domačem trgu. Ker cene ne rastejo, efektivno povpraševanje očitno še vedno ni doseglo naravne stopnje proizvodnje.

Upoštevati je treba, da investicije ne ustvarjajo le povpraševanja, ampak tudi nove zmogljivosti (kapital), ki prek trga dela in produkcijske funkcije povečujejo proizvodnjo. Zgolj ena stopnja rasti kapitala ohranja ravnotežje med agregatno ponudbo in agregatnim povpraševanjem v celotnem gospodarstvu, če gospodarstvo doseže polno zaposlenost zmogljivosti. Tu si lahko pomagamo s cambriško formulo. Ta pravi, da določeni investicijski stopnji (stopnji naraščanja kapitala) ustreza točno določena profitna stopnja. Čim višja je investicijska stopnja, tem višja je tudi profitna stopnja, odnos med obema stopnjama pa opredeljuje nagnjenost k varčevanju. Če ta pada, določeni investicijski stopnji ustreza višja profitna stopnja. In v resnici pada, če se povečujejo dohodki iz dela, ker je nagnjenost k varčevanju iz teh dohodkov nižja kot nagnjenost k varčevanju iz profitov, zato povečevanje investicij vodi k večjim profitnim dohodkom.

Večja profitna stopnja pa pri danem (realnem) narodnem dohodku pomeni nižjo realno mezdnost, ker pač manj ostane po profitih za mezde, in sicer ne glede na to, kakšne so denarne mezde. Ali takšna povezava v resnici nastane, je odvisno od treh kategorij. (a) V cambriški formuli je najprej nagnjenost k varčevanju. Težko sklepamo, da se je ta spremenila, če pa se je, se je zmanjšala, ker optimizem med prebivalci povečuje nagnjenost

k potrošnji, to pa ob dani investicijski stopnji povečuje profitne stopnje in zmanjšuje realne mezde. (b) Pomemben je tudi vpliv zadolževanja v tujini. Če se zadolževanje zmanjšuje, to ob dani investicijski stopnji zahteva višje profitne stopnje in nižje realne mezde. (c) Te negativne učinke na realno mezdo v sedanjih razmerah pretehta višje izkoriščanje zmogljivosti, ker prehajamo iz obdobja, v katerem je zaradi pomanjkanja povpraševanja prišlo do drastičnega zmanjševanja izkoriščenosti zmogljivosti, v obdobje, v katerem smo blizu polne zaposlenosti zmogljivosti. Povečanje izkoriščenosti zmogljivosti povečuje produktivnost dela in učinkovitost kapitala, saj se proizvodnja povečuje, proizvodni dejavniki pa naraščajo počasneje, kot raste proizvodnja. V takih razmerah je mogoče, da investicijska stopnja narašča, da se nagnjenost k varčevanju zmanjšuje in da prihaja do vse manjšega zadolževanja v tujini, kljub temu pa realne mezde naraščajo. V takih razmerah – imenujemo jih kratkoročne razmere – naraščajo profiti, plače in dohodki države, in to realno. Če denarne plače stagnirajo, morajo cene padati, če denarne plače naraščajo, pa lahko rastejo tudi cene, a počasneje kot plače. Slednje se je dogajalo tudi doslej.

Povzetek: Povečevanje efektivnega povpraševanja, ki je privedlo do konjunktura, bo na trgu dela učinkovalo bolj v obliki povečevanja zaposlenosti kot pa v rasti denarnih plač. Te so še vedno nad ravnotežnimi, zato je smiselno pričakovati, da bodo narasle le pri nekaterih poklicih oziroma na nekaterih trgih dela, ne pa nasploh. Kjer bo nastajalo pomanjkanje delovne sile, so plače prenizke. Ta proces bi se ustavil, če bi efektivno povpraševanje doseglo raven naravne stopnje proizvodnje oziroma polne zaposlenosti zmogljivosti. Če bodo naraščali profiti in realne plače, rast še ni prehitra. Nesporno bodo od hitre rasti največ imeli lastniki kapitala. Če bodo rasli le profiti in realne plače padale, je rast prehitra. Če bodo začele naraščati cene zaradi presežnega efektivnega povpraševanja, rasti nominalnih plač namreč ne bo več sledila rast realnih plač. Lahko pride tudi do padca realnih plač ob povečevanju nominalnih. Pri tem tudi pritisk sindikatov ne more spremeniti stvari. Ta učinek pa bi se lahko zakasnil, če bi se povečalo zadolževanje slovenskega gospodarstva v tujini, vendar bi bil to znak gospodarski politiki, da mora zaustaviti rast efektivnega povpraševanja. Nekaj prostora bo nastalo za rast plač in drugih odhodkov v javnem sektorju, saj se z gospodarsko rastjo zapira razmik med rastjo odhodkov in rastjo prihodkov državnega proračuna in drugih blagajn v javnem sektorju, kar omogoča rast odhodkov državnega proračuna. Skratka, za prihodnje mesece velja bogata rast zaposlovanja in profitov ter skromna rast denarnih plač, ki se lahko hitro prevesi v padec realnih plač. Večanje zunanjega zadolževanja in izrazitejša inflacija sta znak za nujnost intervencije državne gospodarske politike.